

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת בא, תשע"ב
מספר 951מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מכת הארבה זכריה ישע דורי

א. הארבה¹

החרקים שאליהם משתייך הארבה מונים יותר ממיליון מינים נפוצים ברוב כדור הארץ, משום שהם יכולים להסתגל לכל אזור אקלים. עיקר הנזקים בחקלאות נגרמים על ידי החרקים, גם אם יש ביניהם המועילים לה.

ארבה המדבר (جراد الصحراوي – schistocerca gregaria) נמנה עם פרוקי הרגליים (Arthropoda), מחלקת החרקים (Insecta) ו- משפחת החגביים (Orthoptera). גוף הארבה בנוי ראש מוצק לשאת את שני המחושים, עיני תשבץ ועיניים פשוטות, פה ולסתות לועסות, חזה מוצק לשאת את שלושת זוגות הגפיים ושני זוגות הכנפיים, בטן בנויה מכמה פרקים, ובכל פרק שני פתחי נשימה. בקצה הבטן פתחי הפרשה ומין.

הגוף בעל שלד חיצוני כיטיני לייצוב הגוף, להגנת האיברים הפנימיים ולהקטנת אידוי המים. בהתנשלות כיסוי זה מתאפשרת גדילת הזחל, הלוכש שלד חדש מותאם לגודלו. פעילות החרקים, וביניהם הארבה, מותנית בחום הסביבה. חום גופם אינו קבוע, ופעילותם גדלה עם עלות טמפרטורת החום עד 40 מעלות.² הרבייה נעשית על ידי הטלת ביצים שמהן בוקעים זחלים בעלי גלגול חסר.³ הזחל דומה לבוגר אך חסר כנפיים, ולאחר הנשל החמישי הכנפיים מושלמות. מבחינים בין הארבה הבודד שצבעו ירוק בהיר ובין ארבה החי בלהקות שצבעו צהוב. צבע זה אופייני לארבה המדבר.

נקבת הארבה הנודד מטילה שלוש עד חמש הטלות בעומק קרקע לחה, ובכל הטלה כ-50 ביצים. כשיורדים גשמים מוקדמים שמתווספים לגשמי הקיץ מוטלות כ-150 ביצים שבוקעות לאחר כחודש ימים. עם ריבוי הפרטים גדלה הצפיפות והמזון מתמעט, ובשל כך מתחילה הנדידה.

מדרש שמות

מקור השם באכדית "אריבי", לשון חורבן. בעברית הוא נקרא כך על שם ריבוי: "אַרְבֵּה אֶת-זְרַעְךָ" (בר' טז:י). בערבית جراد (גרד) לשון גרוד, "נודות הגויים גרודים" (על פי ע"ז לג). שמותיו הנוספים של הארבה מורים על נזקיו: ילק, חסיל, גזם, לשון ליקוק, גירוד, חיסול וגיוזם הצמחייה בגפי הפה הנוקשות: "וַיִּתֵּר הָאֲרֵבָה אֶכְל הַיֶּלֶק וַיִּתֵּר הַיֶּלֶק אֶכְל הַחֲסִיל" (יואל א:ד). לדעת כמה חוקרים, סוגי הארבה האמורים הם דרגות של התפתחות הזחל.

דימויים המיוחסים לארבה

"שָׁנִי שָׁנִי אֲרֵיָה וּמִתְלַעֲוֹת לְבִיא לֹ" (יואל א:ו); "כְּמִרְאֵה סוּסִים מְרָאֵהוּ וּכְפִרְשִׁים כֵּן יְרוּצוּן" (שם ב:ד). ובמדרש (מדרש הגדול שמ' י:ז):

דאמר רבי נחמיה ארבעה עשר דברים נאמרו בארבה: פיו סתום שאילולא היה סתום אין כל בריה יכולה לעמוד

* זכריה דורי הוא דוקטורנט במחלקה לתולדות ישראל.

¹ ראו אנציקלופדיה מקראית כרך א ערך "ארבה", עמ' 520-536; החי וצומח של א"י, כרך 3, חרקים, עמ' 91-92.

² פויקילותרמיים (poikilothermic) הם בעלי חיים חסרי חוליות שטמפרטורת דמם אינה קבועה, מה שאין כן בעלי חיים מפותחים מבעלי החוליות הנקראים הומותרמיים (homothermic), שטמפרטורת דמם קבועה.

³ גלגול חסר: ביצה שממנה בוקע זחל הדומה לבוגר ללא כנפיים, ולאחר כמה נשלים צומחות לו כנפיים כמו לבוגר. אצל רוב החרקים יש בגלגול מלא כמה שלבים: ביצה, זחל, גולם ובוגר.

לפניו, רוקו ממית ומיבש... שיניו שיני ברזל קרניו דומות לקרני השור כפיו דומות לכף האריה, עיניו דומות לסלעם, כפיו דומות לכנפי הנשר צווארו דומה לצוואר הסוס. לבו דומה ללב האדם, גבו דומה לגב הנחש, ירכותיו דומות לירכתי גמל, שוקיו דומה למסר (מסור), לבושו דומה לסרק (=צבע אדום). כתוב חי"ת על לבו מפני שהוא חילו של מקום שנאמר: "חילי, הגדול, אשר שלחתי, בכם" (יואל ב:כה).

הדימויים הללו נועדו להעצים את יכולתו של הארבה בהשחתת היבול ואת היותו מתאים לשמש כחילו של ה'.

נדידה

מרכז אפריקה משמש בית גידול טבעי לארבה הנודד, אך בהיווצר תנאים לנדידה, כגון בגבור החום, חלה נדידה מאפריקה לאסיה, מצרים, ירדן וישראל ולכל ארצות המקרא. נחיל ארבה יכול לעבור ביום אחד כ-200 ק"מ, ובחדשי הנדידה הם מגיעים לכ-4,600 ק"מ. בערב, ברדת הטמפרטורה, נוחתים החגבים על הקרקע, על צמחייה ומתחת לאבנים, אך בלילות חמסין הם ממשיכים במעופם. בשלהי הקיץ, הנדידה מתרחשת מאזורים שבהם לחץ ברומטרי גבוה לאזורים שבהם לחץ ברומטרי נמוך – לארצות שירודים בהן גשמי חורף. בעת הנדידה מתבצעת הטלה, ובתוך עשרה ימים בוקעים זחלים, העוברים כמה נישולים במשך כחודשיים. עיקר נזקי הארבה נגרמים מהנשל הרביעי ועד השלב הבוגר, שאז זלילתם רבה ועצומה. הנדידה נמשכת כשנה, כימי חיי הארבה. עם זריחת החמה והתחממות הגוף מתחילה הפלישה, כפי שמתאר הנביא נחום: "החונים בגדרות ביום קרה שמש זרחה ונודד ולא נודע מקומו אים" (ג, יז), והיא נפסקת כשחום הגוף מגיע ל-40 מעלות.

ב. המכה

מכת הארבה באה לאחר מכת ברד שבפרשה הקודמת: "שיבר גפנם ותאנתם, אמרו טובה היא לנו מי שהיה אוסף קמעה אוסף הרבה, לכך הביא עליהם ארבה" (מדרש תנא דבי אליהו פרשה ז'), ובמכת הארבה רמוזה מכת חושך שתבוא בעקבותיה, ככתוב (י: יג-ט):

וה' נהג רוח-קדים בארץ כל-היום ההוא וכל-הלילה הבקר הנה רוח הקדים נשא את-הארבה ויעל... על כל-ארץ מצרים... כבד מאד לפניו לא-היה כן ארבה כמהו ונאחזו לא-היה-כן ויכס את-עין כל-הארץ ותחשך הארץ ויאכל את-כל-עשב הארץ ואת כל-פרי העץ אשר הותר הפך ולא-נותר כל-ירק בעץ ובעשב השדה בכל-ארץ מצרים. הפעלים נ-ה-ג, ב-ו-א, ה-פ-ך, נ-ש-א, ת-ק-ע מורים ומדגישים את יד ה' במכה זו. רוח קדים – רוח חמה שהגבירה את פעילות הארבה בעיקר בלילה. במשך יממה הושמדו "כל-פרי העץ... כל-ירק בעץ ובעשב השדה", לאחר מכן "רוח-ים תזק מאד" נשא את הארבה מכל שטח מצרים. רוח הים אינה חמה, על כן כדי לסלק את הארבה התבצעה פעולת "דחיפה" לסילוקו: "לא נשאר ארבה אחר בכל גבול מצרים", כדי שהמצרים לא ייהנו ממנו, כדברי המדרש (תנחומא שמות וארא): "אמר ר' יוחנן כיוון שבא ארבה שמחו המצרים ואמרו נקבוץ ונשלוך מהם, נמלא מהם חביות. אמר הקב"ה: רשעים במכה שהבאתי עליכם אתם הייתם שמחין? מיד ויהפוך ה' רוח ים חזק מאוד... לא נשאר ארבה אחד בכל גבול מצרים".

במכת הארבה הכיר פרעה בחטאו וביקש "ויסר מעלי רק את-המנות הנה",⁴ כי בהשמדת כל מקורות המחיה ייגרם רעב בארץ. משקל חגב אחד בוגר הוא כשני גרמים, ובמעוף אחד אוכל החגב כמחצית ממשקלו. נחיל חגבים באוויר מונה כ-100 מיליארד פריטים, שמשקלם הכולל כ-200,000 טונות! להקה כזאת יכולה להשמיד כ-100,000 טונות של יכול בזמן קצר מאוד! מכת ארבה לפרטיה תוארה אצל הנביא יואל (א: ג-ו):

הקיצו שפונים ויבכו... על-עסיס פי נכרת מפיכם... שדד שדה אכלה אדמה פי שדד דגן הוביש תירוש אמלל יצהר הבישו אפרים הילילו פרמים על-חטה ועל-שערה פי אבד קציר שדה הגפן הובישה והתאנה אמללה. רמון גם-תמר ותפוח כל-עצי השדה יבשו פי-הביש ששון מן-בני אדם. עליה לבניכם ספרו ובניכם לבניהם ובניהם לדור אחר... פי-גוי עלה על-ארצי עצום... שם גפני לשמה ותאנתי לקצפה חשף חשפה והשליך הלבניו שריגיה.

הפולשים בעלי הכנף אינם מסתפקים בעלווה ובפרי אלא מגרדים את קליפת הצמח ומשליכים אותה. הנזק הוא הרסני כפי שנאמר גם בדברי הקללה שבתוכחה: "זרע רב תוציא השדה ומעט תאסף פי יחסלנו הארבה כל-עצך ופרי אדמתך יירש הַצֶּלְצֵל" (דב' כח: לח-מב). הארבה ונזקיו משמשים דימוי לפלישות שוכני הישימון אל הארץ הנושבת: "והיה אם-זרע ישאל ועלה מדן ועמלק... ועלו עליו... ובאו כדי-ארבה לרב ולקם ולגמליהם אין מספר ויבאו בארץ לשחתה" (שופ' ו: ג, ה). וכן: "פרתו יערה... פי רבו מארבה ואין להם מספר" (יר' מו: כג).

נראה שהיה חשש תמידי בארץ ממכת ארבה. שלמה המלך אומר בתפילתו בעת חנוכת המקדש: "בהעצר השמים... כי יחטאו לך... רעב פי-יהיה בארץ דבר פי-יהיה שדפון ירקון ארבה חסיל פי יהיה... כל-תפלה כל-תחנה... ואתה תשמע השמים מכוון שבתך וסלחתך" (מל"א ח: לז-לט).⁵ אכ"ר

⁴ נמצא לוח ציור ובו תפילה לאל אשור להסרת מכת הארבה.

⁵ תשובת ה' לשלמה מתוארת גם בדבה"ב ז: כב ובה נזכר גם הארבה. לסימני הטהרה ומורשת האכילה של הארבה, לזיהויו ודרכי אכילתו אצל יהודי תימן ועוד, נקדיש בעז"ה מאמר נפרד.